

BROCKETT, GAVIN D. NE MUTLU TÜRK'ÜM! DİYENE "TÜRK- MÜSLÜMAN KİMLİĞİNİN MÜZAKERESİ".

ÇEV. ÖZGÜR BALKILIÇ, FOL YAYINLARI, 2022.

HALİL EMRE DENİŞ*

Sorumlu Yazar

Öz

Bu çalışmanın konusu, Gavin D. Brockett'in Türkçeye çevrilen "Ne Mutlu Türk'üm! Diyene "Türk-Müslüman Kimliğinin Müzakeresi" isimli kitap çalışmasının incelenmesidir. Çalışmada "Türk milleti" kavramının nasıl oluşturulmaya çalışıldığı, halkın bu kavramı ne zaman ve nasıl benimsediği tartışılmıştır. Yazar bu kavramın özellikle çok partili siyasal hayata geçişten sonra daha çok benimsendiğini iddia etmiş ve bu iddiasını o dönemin gazete ve dergilerinde yayınlanan haberler ile desteklemiştir. 1945-1954 yılları arasında milli olan ile İslami olan arasındaki ilişki müzakere edilmek istenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk, Müslüman, Millî Kimlik, Türk Milleti

Abstract

The subject of this study is the examination of Gavin D. Brockett's book, translated into Turkish as Ne Mutlu Türk'üm! Diyene: Türk-Müslüman Kimliğinin Müzakeresi (How Happy to Call Oneself a Turk: Provincial Newspapers and the Negotiation of a Muslim National Identity). The study discusses how the concept of the "Turkish nation" was constructed, as well as when and how the public adopted this concept. The author argues that this notion was more widely embraced, particularly after the transition to a multi-party political system, and supports this claim with news articles published in newspapers and magazines of the time. Between 1945 and 1954, the relationship between the national and the Islamic was subject to negotiation.

Key Words: Turk, Muslim, National Identity, Turkish Nation

Gavin D. Brockett'in 2011 yılında yayınlanan, orijinal ismi "How Happy to Call Oneself a Turk: Provincial Newspapers and the Negotiation of a Muslim National Identity" olan kitap çok yakın zamanda Türkçeye çevrildi. Brockett çalışmasındaki

Kitap Değerlendirme / Künye: DENİŞ, Halil Emre. "Brockett, Gavin D. Ne Mutlu Türk'üm! Diyene "Türk-Müslüman Kimliğinin Müzakeresi". Çev. Özgür Balkılıç, Fol Yayınları, 2022.". Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 113 (Mart 2025), s. 507-512. <https://doi.org/10.60163/hbv.109.015>
Doç. Dr., Hakkari Üniversitesi, E-mail: emredenisi@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9830-5624.

tezini, 29 Ekim 1923'te kurulan Cumhuriyet'in akabinde gerçekleştirilen bir dizi devrim niteliğindeki reform vasıtasıyla, halkın "Türk milleti" fikrini anlamadığı ve hemen benimsemediği üzerine kurmuştur. Ona göre ulus inşası sürecine dâhil olabilecekleri araçlardan mahrum bırakılan halk, Cumhuriyetin yeni elitlerinin tanımlamış oldukları millet kimliğini benimsememiş, ancak İkinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye'de başlayan siyasi özgürleşme ortamı vasıtasıyla bu benimseme ortamı ortaya çıkmıştır. Özellikle bu değerlendirmeyi de 1945-1954 yılları arası dönemin siyasi olayları ile bu olayların büyükşehir ve taşra basınındaki tezahürleri üzerinden gerçekleştirmeye çalışmıştır. Bunu yapmasındaki sebep de basılı medyanın, milliyetçi elitler vasıtasıyla bir millet fikrinin tasarlanıp somutlaştırılmasında yardımcı olmasıdır.

Kitap yedi bölümden oluşmaktadır. İlk iki bölümde yazar 1945 yılından önce Türkiye'de bir milli kimliğin olmadığına dair argümanları ortaya koymayı amaçlamaktadır. Birinci bölüm olan "Seküler Millet Hayali: Mustafa Kemal ve Modern Türkiye'nin Yaratılışı" başlığını taşımaktadır. Yazar bu bölümde Türkiye'de vatandaşların ortak yasal haklarını kullanma ve katılabilecekleri ortak bir kamusal kültüre sahip olmadığını belirtmektedir. Aynı zamanda Türk milleti fikri ve milli kimlik oluşumunun her ne kadar kökenlerinin 19. yüzyıla dayandığını belirtse de bu milli kimlik oluşumunun İkinci Dünya Savaşı'nın sonrasına kadar oluşmadığını belirtmektedir. Cumhuriyetin kuruluşundan sonra oluşan tek parti iktidarı döneminde bireylerin kendi kimliklerinin, millet kimliğinde eritilmesi için çalışmalar yapılmıştır. Bu da o dönemin koşullarına bağlı olarak halkın belli başlı özgürlüklerinin kısıtlanmasına neden olan yasalarla desteklenmiştir. Halifelik kaldırılmış ve Osmanlı hanedanı sürgüne gönderilmiştir. Hüseyin Rauf Orbay Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını 1924 yılında kurmuş olsa da dini siyasete alet ettiği gerekçesiyle 1925 yılında kapatılmıştır (Tunçay, 1981: 147). 1925 yılında yaşanan bir başka olay olan Şeyh Sait İsyanı, İstiklal Mahkemelerinin tekrar kurulmasına ve Takrir-i Sükûn Kanunu'nun çıkmasına neden olmuştur. Mustafa Kemal'in Fethi Okyar'a kurdurduğu Serbest Cumhuriyet Fırkası ile çok partili siyasal hayata geçiş denemesi yine başarısız olmuştur. Fethi Okyar bir süre sonra partiyi kapatmıştır. Sonrasında yaşanan Menemen olayı ve gerici oldukları gerekçesiyle 28 kişinin idam edilmesine de sebebiyet vermiştir.

Cumhuriyet'in ilanı, hilafetin kaldırılışı, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası ile çok partili siyasal hayata geçiş denemelerinin başarısız olması, o dönem İstanbul gazeteleri tarafından ciddi eleştirilere tabi tutulmuş, bunun üzerine bazı gazeteciler tutuklanmış ve Cumhuriyet Halk Fırkası içerisinde otoriter rejim arayışları ve gazetecileri suçlayıcı tavrıda artış görülmüştür (Girgin, 2001: 122).

Bu siyasal ortam içerisinde Mustafa Kemal'in önceden var olan bir milleti, yeni Cumhuriyet ile birlikte modernleştirmek vasıtasıyla Türk milletini başarılı bir şekilde yaratmak istediği varsayılmaktadır. Mustafa Kemal'in Türk Devrimi sırasında uygulamaya koyacağı kültürel, siyasal, toplumsal ve kurumsal değişimlerin sonucunda, milli kimliğin kısa sürede ortaya çıkacağı düşünülmüştür. Ancak Türk Devrimi'nin tam kalbine oturtulan laiklik siyaseti, milli kimliğin ortaya çıkmasını engellemiştir. Halkın korkuları bir yana laiklik, Türkiye'de ibadet anlayışını ve Müslümanlık inancını ortadan kaldırmamıştır. Mustafa Kemal'in iddiası Osmanlı İmparatorluğu'nun geri kalmış bir dini geleneğe saplanıp kaldığı yönündedir. Yeni Türkiye bu geri kalmış dini gelenekten sıyrılarak kendini bilim ve ilerlemeye adanmıştır. Bu durum da 1928 yılında Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'ndan İslam'ı gösteren her bir referansın ortadan kaldırılmasıyla simgesel hale gelmiştir. Tarikatlar lağvedilmiş ve tekkeler kapatılmıştır. Diyanet İşleri Reisliği ile Evkaf Umum Müdürlüğü kurularak önceden özerk olan

din kurumları denetim altına alınmıştır. Eğitim Bakanlığı vasıtasıyla birçok medrese kapatılmıştır. Şeriat hukuku yerini yeni bir Medeni Kanuna bırakmış, Şapka Kanunu çıkarılarak başta fes olmak üzere Osmanlı'dan kalma çeşitli başlıkların kullanılması yasaklanmıştır. Arap alfabesinin yerine Latin alfabesine geçilmiş, 1932 yılında ezan Türkçe okunmaya başlanmış ve 1935 yılında her vatandaş Türkçe soyadı almıştır. Görüldüğü üzere yaşanan siyasal olaylar ve gerçekleştirilen reformlar vatandaşların yaşam pratiklerini değiştirirse de onları Müslüman köklerinden kopartmamıştır.

Brockett 2. bölümde “Milleti Anlatmak: Basılı Kültür ve Milliyetçi Tarihsel Anlatı” başlığı altında tek parti iktidarının zayıf olan basın yayın sanayisini, halka millete bağlılığı aşlamak için ideal bir araç olarak kullanmasından bahsetmiştir. Dönemin elitleri yeni alfabeyle bağıntılı bir biçimde okuryazarlığı artırmak için çaba sarf etmişler ve bu vesileyle halkın eski geleneklerine bağlılıklarından kurtularak yeni bilgiler ışığında ilerleme kaydedeceklerine inanmışlardır. Brockett bu dönemde basın yayın meseleleriyle ilgili az sayıdaki gazete ve onların düşük tirajlarından bahsetmektedir. Basılan kitap sayısının 1934 yılında 1530, 1945 yılında ise 3072 olduğunu belirtmiş, ancak bu durumun yetersizliğini de ifade etmiştir.

Bir diğer husus bu dönemde basın özgürlüğüne müsamaha gösterilmediğidir. Takrir-i Sükûn Kanunu vasıtasıyla isyanı ve gericiliği teşvik eden, ülkenin düzeni ve barışı tehdit eden tüm yayınların kapatılması yetkisi ilerleyen dönemde birçok gazetenin kapatılmasına da neden olmuştur. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte basının bir anda sınırsız bir özgürlüğe kavuşması elbette mümkün olmamıştır. Saltanat ve Hilafet savunucuları ile yeni rejimin özgür düşünceye olanak tanıyacağını düşünenler var olmuştur. Ancak Mustafa Kemal ve ekibinin Cumhuriyeti tehlikeye sokabilecek her türlü davranışa karşı reaksiyon geliştirdikleri de bilinmektedir (Topuz, 2003: 143). Ancak faal olan gazetelerin birçoğu yeni yönetimin sözcülüğünü yapmış, hükümetin geniş halk kitlelerine ulaştırmak istediği mesajları iletmıştır. Örneğin Cumhuriyet Halk Partisi'nin yayın organı gibi görev yapan Yurt Gazetesinin her sayısı 90.000 adet basılmış, 35.000'den fazla köye en az bir kopyası gönderilmiştir. Ayrıca geliştirilen yeni bir milliyetçi tarih anlatısı Osmanlı İmparatorluğu'nun yerini belirlerken, Türkiye Cumhuriyeti ve gerçekleştirilen devrimi daha çok ön plana çıkarmaya çalışmıştır. Dolayısıyla bakıldığında tarihi anlatmanın en önemli aracı olarak görünen basın, bu dönemde halka ifade özgürlüğü ve siyasal katılım fırsatı yaratmak yerine, elitler tarafından bir millet yaratma sürecinde etkin bir araç olarak kullanılmaya çalışılmıştır.

Elitlerin basını kontrol etmeleri ve yeni bir millet yaratma sürecinde aslen büyük gazete sahibi olan ve Cumhuriyet Halk Partisi milletvekillerinin de etkisi bulunmaktadır. Yunus Nadi Cumhuriyet Gazetesi'nin, Asım Us Vakit Gazetesi'nin ve Hüseyin Cahit Yalçın Tanin Gazetesi'nin hem sahibi hem Cumhuriyet Halk Partisi milletvekili olarak görev yapmışlardır (Koçak, 2013: 136). Bunlar dışında sayıları azımsanmayacak derecede olan ve gazetelerde yazılarıyla ünlenecek gazetecilerin Cumhuriyet Halk Partisi içerisinde milletvekilliği yaptığı bilinmektedir.

3. bölümde 1945 yılı ile birlikte çok partili siyasal hayata geçiş dönemi ve Demokrat Parti'nin 1950 yılında iktidara gelmesi ile birlikte basının gelişimi “Yerel Gazeteler ve Milli Bir Basılı Kültürün Doğuşu” başlığı altında değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Bu dönemde gazete sayısının artmasındaki en büyük etkenlerden biri Demokrat Parti iktidarının resmi ilan bedellerini kendine yakın gazetelere aktarmasıdır. Bu durum o dönemde basının “besleme” olarak nitelendirilmesine neden olmuştur. Elbette bu durum Cumhuriyet Halk Partisi iktidarı döneminde de vardı, ancak Demokrat Parti bu bedelleri kendine yakın yayın organlarına daha fazla aktarmıştır. Vatandaşların alım gücü düşük olsa da en azından bir yerel gazeteye ulaşma ihtimalleri de zor

değildir. Aynı zamanda o dönemde yerel gazeteler de ülke gündeminden haberler aktarabilmişlerdir. Dolayısıyla İkinci Dünya Savaşı sonrasında gazeteler Türkiye'nin iktisadi ve toplumsal bütünleşmesinin bir aracı konumuna gelmiştir. Aynı zamanda milli bir basılı kültürün oluşumunda da katkıda bulunmuşlardır.

Daha önce de belirtildiği gibi insanların gittikçe artan sosyal hareketlilikleri basın vasıtasıyla yeni fikirlere ulaşmaları ile birlikte, geleneksel olanın ortadan kalkarak modern Türk'ün ortaya çıkacağı varsayılmış olsa da bunun tam tersi gerçekleşmiştir. Kamusal ve siyasal tartışmalar ile gelişen basına bakıldığında Türk milleti için İslam'ın önemli olduğu ortaya çıkmıştır. 1945-1952 yılları arasında kurulan 13 siyasi parti, seçmenleri cezbedebilmek adına Müslüman kimliklere atıfta bulunmuştur. Hatta İslam Demokrasi Partisi gibi isminde İslam kelimesi geçen bir partinin kurulması bile o dönem için sıra dışı bir durumdur. Bu durum laiklik meselesini gözden geçirmeyi de beraberinde getirmiştir. Dini yayınların sayısı da yıldan yıla artış göstermiştir. Bu basılı süreli yayınların da artışı beraberinde getirmiştir. Üç tanesi günlük gazete olan Büyük Doğu, Yeni Büyük Doğu ve Hilal isimli bu yayınlar İstanbul'da yayınlanmıştır ve hepsi Necip Fazıl Kısakürek'e aittir. Büyükşehirlerin birçoğunda da bu türden dini gazeteler ve dergiler yayınlanmıştır. Bu gazetelerin bazıları halka İslam'ı doğru bir şekilde öğretmek için yayınlar yapmak gibi girişimlerde bulunmuştur. Örneğin Müslüman Sesi Gazetesi Türk milletinin bekasının İslam'ın temeli olan güzel ahlakın gelişimine bağlı olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla dini inanış ve ibadetlerin, din ve millet arasındaki bir bağ olduğunu savunmuştur. Birçok dergi ve gazete de aynı şekilde İslam'ın Türk milleti için önemine vurgu yapan yayınlar yapmıştır. Ana akım basına laik Kemalistler hâkimken, yerel basının içerisinde dini referans alanların sayısı azımsanmayacak düzeyde olmuştur. Brockett bu yapıyı, kitabının 4. bölümü olan "Dini Basılı Medya ve Milli Basılı Kültür" başlığı altında işlemiştir.

Brockett 5. bölümde İkinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan soğuk savaş döneminde Türkiye'nin konumunu ve Komünist tehdide karşı Batı'nın savaşımında merkezde yer alan bir Türk milleti olarak tarif etmeye yönelik tutumunu "Rus Komünistlerine Karşı Müslüman Türkler: Beliren Soğuk Savaş'ta Türk Milleti" başlığı ile işlemiştir. Brockett, Mustafa Kemal'in "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" şiarıyla özetlenen bir dış politika anlayışını ve artık Türkiye'nin yüzünü Batı'ya dönen uygar bir dünyanın parçası olduğu yönündeki vurgunun karşısında, basılı medya Türklerin kendi milletlerini Batı'nın ayrılmaz bir parçası olan Müslüman bir millet olarak tanımladıklarını belirtmiştir. Dönemin bazı yayınları Komünizmin kötülüğüne, acımasızlığına, ahlaksızlığına ve dinsizliğine vurgu yaptığı görülmüştür. O dönemde yaşanan Kore Savaşı hadisesi ile birlikte birçok gazete ve derginin yayınlarında Türklerin Komünistlere karşı savaşımını vurgular hale gelmiştir. Bu dönemde çeşitli gazete ve dergilerde Kore savaşı ile alakalı detaylı bilgiler yer almış, ana akım gazetelerin birçoğu Kore'ye muhabir ve fotoğrafçı yollayarak anlık haberleri gazetelerine taşımış, özel yazı dizileri hazırlayarak Türklerin savaştaki kahramanlıklarından ve Komünistlere karşı savaşımından ayrıntılı olarak bahsetmiştir. Şehit olan askerlerimizin haberlerinin yapılması, şehitlerimizin cenazelerinin yeri ve saatinin bildirilmesi ile insanların bu cenazelere katılımını teşvik etmek için birçok gazete o dönem yarış içerisine girmiştir. Bakıldığında dönemin gazeteleri savaşı dini terimlerle resmetmiştir. Bu durum da Türkler için millet ve inancın birbirinden ayrılmaz bir parça olduğunu yazar bize anlatmak istemiştir.

"Mustafa Kemal Atatürk ve Fatih Sultan Mehmed: Milliyetçi Tarih Anlatısını Müzakere Etmek" başlıklı 6. bölümde yazar 1953 yılında İstanbul'un fethinin 500.

yılında yapılan yayınların hem Cumhuriyetin kuruluşunda oluşturulmaya çalışılan tarih yazımı ile Osmanlı'yı belirli bir yerde tutan anlayışın ortadan kalktığını hem de Osmanlı Müslüman geçmişin kabul edildiğini kanıtlamaya çalışmıştır. Mustafa Kemal Atatürk'ün kurucu ve değişmez liderliğinin yanında, İstanbul'u fetheden Padişah Fatih Sultan Mehmed'in şahsiyeti özelinde Osmanlı İmparatorluğu'nun itibarını iade etmekle alakalı yayınlar yapıldığı görülmüştür. Buna bir başka örnek olarak dönemin Cumhuriyet Gazetesi'nin eki olarak basılan "Osman Gazi'den Atatürk'e 600 Yılın Tarih Panoraması" isimli çalışmadır. Ancak bir kısım dini yayın kuruluşunun hem Atatürk'ün şahsına, hem devrimlere hem de büstlerine yönelik eleştiriyi aşan ve saldırı boyutuna geçen yayınlarının da artmış olması ile bazı tarikat üyelerinin Atatürk'ün büstlerini "put"a saldırma biçiminde balyozlarla yıkmaya çalışmaları, Atatürk'ü Koruma Kanunu'nun çıkmasına neden olmuştur. Bu yasaya her ne kadar karşı çıkanlar olmuş olsa da Meclis'ten geçmiş ve halen yürürlüktedir.

7. bölüm "Mürteciler mi, Müslüman Türkler mi? Basılı Kültür ve Milli Kimliğin Müzakeresi" başlığını taşımaktadır. Brockett bu son bölümde millet tanımının benimsenmesinde 1945'ten sonra ortaya çıkan basılı kültürün önemini üzerine İslam'ın yeri ve laikliğin faydası hakkında yapılan tartışmaya değinmiştir. Halk çok partili siyasi hayata geçişin ilk on yılında milli kimliğini biçimlendirme süreci içerisine dâhil olmuştur. Asıl önemli olan laikliğin gerçek meselesini anlatmak ve dini gelenekler konusunda halkı eğitmek gerekmiştir. Öyle ki 1952 yılında Türk Tarih Kurumu Mustafa Celal Saygın'ı "Dini Perspektiften Atatürk'ün Reformları" isimli çalışmayı yazmakla görevlendirmiştir. Bir diğer taraftan Kemalistlerin dini basılı medyayı millete karşı en büyük tehdit olarak görmeleri nedeniyle bu yayınları susturma girişimi de olmuştur. Birçok yayın hakkında savcılar harekete geçmişti. Ancak bu yayınların önüne geçilmesi de kolay olmamıştır. Özellikle bir olay laiklik ve irtica arasındaki bağlamda önemli bir yere sahiptir. Necip Fazıl Kısakürek'in sahibi olduğu Yeni Büyük Doğu Gazetesi, Vatan Gazetesi ve sahibi Ahmet Emin Yalman'a karşı bir kampanya başlatmış ve laikliğe olan muhalefeti sürdürmüştür. 1952 yılında dönemin Başbakanı Adnan Menderes Malatya'yı ziyaret etmiş, yanında dönemin ünlü gazetecilerinden Ahmet Emin Yalman da yer almıştır. Yalman'ın üzerine, sonradan da Türk kamuoyu tarafından başka suçlarla da tanınacak olan Hüseyin Üzmez tarafından kurşun yağdırılmıştır. Yalman hayatta kalmış olsa da Üzmez yakalandığında, Yeni Büyük Doğu Gazetesinin yayınlarından etkilendiğini itiraf etmiştir. İlgilenenler Ahmet Emin Yalman suikastının detaylarını, Yalman'ın kendi kaleminden çıkan "Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim" isimli kitaptan da okuyabilirler (1997: 1597-1604). Bu olay öyle bir etki yapmıştır ki o dönemde Demokrat Parti'nin yayın organı gibi görev yapan Zafer Gazetesini bile gerici basına karşı tavır takınmaya itmiştir. Ancak ne var ki 1954 seçimlerinden sonra Demokrat Parti de otoriter bir tutum takınarak, Basın Kanununda yapılan değişiklikler ile başka kanunlar vasıtasıyla basın üzerinde baskı kurduğu bilinmektedir.

Brockett bu çalışmasında 1945-1954 yılları arasında milli olan ile İslami olan arasındaki ilişkiyi müzakere etmeye çalışmıştır. Basın kültürünün siyasi özgürlükle ortaya çıktığını göstermek istemiştir. Hatta ve hatta 2002 yılında Adalet ve Kalkınma Partisi'nin iktidara gelmesinin 1945-1954 yılları arasındaki demokratik siyaset ve dini kimliklerin ifadesi arasındaki bağın onaylanması anlamına geldiğini belirtmektedir. Ancak elbette sadece Müslümanlık milli kimliği beslememektedir. Bunun yanı sıra Türkiye Cumhuriyeti'nde bulunan birçok kimliğin, milli kimliği beslediği aşikârdır. Brockett'in incelediği dönem bağlamında değerlendirildiğinde benimsetilmeye çalışılan milli kimlik yerine, halk benimseyebileceği bir milli kimliği ortaya

çıkarmıştır. Brockett'in de deyimiyle bu vasıtayla milletin üyeleri Atatürk'ün sözlerini kabul edebilmiştir:

“Ne Mutlu Türk'ün Diyene!”

Kaynaklar/References

- Brockett, Gavin D. *Ne Mutlu Türk'üm! Diyene “Türk-Müslüman Kimliğinin Müzakeresi”*. Çev. Özgür Balkılıç, Fol Yayınları, 2022.
- Girgin, Atilla. *Türk Basın Tarihinde Yerel Gazetecilik*. İnkılap Kitabevi, 2001.
- Koçak, Cemil. *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*. Cilt 2. İletişim Yayınları, 2013.
- Topuz, Hıfzı. *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*. Remzi Kitabevi, 2003.
- Tunçay, Mete. *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*. Yurt Yayınları, 1981.
- Yalman, Ahmet Emin. *Yakın Tarihte Gördüklerim Geçirdiklerim*. Cilt 2. Pera Turizm Ticaret A.Ş., 1997.